

Ewa Syrek

Zmiana społeczna a problem tożsamości jednostki

Chowanna 1, 48-53

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 1997	R. XXXIX (XLX)	T. 1 (8)	s. 48—53
------------	--	---------------	-------------------	-------------	----------

Ewa SYREK

Zmiana społeczna a problem tożsamości jednostki

Problematyka wiodących zagadnień poruszanych w niniejszym tomie (patrz wstęp — *Od Redaktora*) sugeruje, że sytuacja zmiany społecznej (transformacji), w jakiej znajduje się nasze społeczeństwo, stwarza wiele ograniczeń dla pilnych i jakże oczekiwanych przemian w płaszczyźnie szeroko rozumianej edukacji. Można, prowadząc różnego rodzaju analizy, wyszczególnić problemy bliskie badaczom zjawisk społecznych. Pewnym niebezpiecznym zjawiskiem w badaniach dotyczących zmian w otaczającej nas rzeczywistości społecznej jest koncentracja zainteresowań reprezentantów nauk o wychowaniu na pewnych tylko dziedzinach, doraźnie istotnych bądź też szczególnie szybko i wyraźnie zmieniających się, np. pod wpływem określonych decyzji resortów edukacji narodowej (Tarkowska, 1993). Niniejsze rozważanie teoretyczne podejmuje kwestie tożsamości jednostki w warunkach kreowania nowego ładu w społeczeństwie postmonocentrycznym. Wydaje się, że charakter i dynamikę przemian oświatowych można rozpatrywać w kontekście współoddziaływania kilku poziomów występujących zjawisk, m.in. i tych poruszanych w artykule.

*

Spółeczeństwo to pewna zwarta rzeczywistość, która nie może być zredukowana ani też przełożona na inne kategorie (Berger, 1995). Nie zawsze jednak służy ono interesom każdego członka społeczeństwa; nierówność dys-

trybucji dóbr, wzrost biurokracji, akceptacji wartości konsumpcyjnych uwiadaczniają negatywny wpływ na jednostkę (Illich, 1996). Demokracja nie jest z kolei systemem idealnym, jej funkcjonowanie wskazuje na wiele niedoskonałości w aspekcie nie tylko politycznym, ale także społeczno-etycznym, a szczególnie wychowawczym (zob. np. Braud, 1995). „W systemie względnie ustabilizowanym jednostka w sposób mniej lub bardziej świadomy odczytuje reguły dotyczące jej zachowania, wynikające z miejsca w owej sieci wielowymiarowych i skomplikowanych powiązań; ze względu na stopień znajomości i akceptacji tych reguł wybiera i stosuje określone działania, które pozwalają jej na względnie skuteczne i sprawne funkcjonowanie. Gwałtowna zmiana reguł rządzących systemem gospodarczym burzy zbudowany wcześniej system orientacji jednostki. Wymaga to od niej poszukiwania nowego algorytmu zachowań, przy niejasności nowych reguł i punktów odniesienia rodzi się poczucie nie tyle niepewności, co zagrożenia. Powoduje to opór wynikający nie tylko z naruszenia dotychczasowej pozycji i interesów, ale również z konieczności zmiany sposobu funkcjonowania w życiu społecznym. Opór ten jest tym większy, im mniej wyraźnie rysuje się struktura nowego porządku społeczno-ekonomicznego. Opór ten ma swoje źródło zarówno w istniejących strukturach, jak i w świadomości społecznej oraz wykształconych wzorach uczestnictwa w życiu społecznym, w tym także w procesach gospodarowania” (Buchner-Jeziorska, 1993).

Ład społeczny — cecha życia zbiorowego ludzi — ogranicza indywidualną spontaniczność, a jego specyficznym przejawem jest także komplementarność działań ludzkich. Ład społeczny to także kwestia przewidywań zachowań ludzi w procesie interakcji i pełnienia funkcji społecznych. Istotnym przejawem ładu społecznego jest ponadto „spójność reguł wyznaczających porządek życia zbiorowego lub co najmniej ich niesprzeczność. Idzie tutaj nie tylko o niesprzeczność logiczną norm obowiązujących w ramach różnych systemów normatywnych, takich na przykład jak prawo lub obyczaje, lecz także o ich niesprzeczność funkcjonalną” (Krawczyk, Morawski, 1991). Ciągłość to także przejaw ładu społecznego, ponieważ zmiany w zachowaniach dokonują się stosunkowo wolno. Bez względu na stopień stabilizacji ładu społecznego nie jest on wolny od wielu zakłóceń, konfliktów. Podstawowym wyznacznikiem zachowań ludzkich bywa kultura, lecz także organizacja społeczna (Krawczyk, Morawski, 1991).

Ważnym elementem kontroli społecznej są instytucje społeczne; regulują one działania członków społeczeństwa w ramach stosunków społecznych, zaspokajają różnego rodzaju potrzeby, zapewniają ciągłość życia społecznego przez utrzymanie i kontynuację czynności publicznych i interpersonalnych, integrują dążenia i działania, gwarantując wewnętrzną spójność zbiorowości społecznej. Powiązany wzajemnie system instytucji nie tylko reguluje zachowania członków zbiorowości, ale zapewnia rozwój tej zbiorowości;

w procesie zmiany społecznej może być czynnikiem hamującym rozwój społeczny i mieć znaczący udział w procesie anomii (Szczepański, 1967). W dyskusjach socjologicznych zwraca się jednak uwagę, że nie tyle wartości i normy przyjęte w procesie socjalizacji są treścią instytucji, lecz pewne reguły zachowań tworzą instytucje, a indywidualne wybory nie mogą być właściwie rozumiane poza historyczno-kulturowym kontekstem (Pawlak, 1993).

W sytuacji zmiany społecznej następuje — o czym świadczą dane statystyczne — dezorganizacja społeczna, którą wyznaczają m.in.: alkoholizm, narkomania, nasilenie zachowań dewiacyjnych (Kawula, Machel, 1994). Specyficzną formą dezintegracji jest dezintegracja kulturowa. Według E. Durkheima — twórcy koncepcji anomii — czynnikiem szczególnym w integracji społeczeństwa jest moralność, a całokształt mechanizmów kontroli społecznej umacnia więź i integralność społeczną. Takie społeczeństwo ma możliwości kształtowania osobowości jednostki (Szacki, 1964; Władyka, 1974). Stan społecznej anomii to moralna próżnia, rozluźnienie więzi społecznych, brak jasnych kryteriów postępowania (Schaff, 1974). E. Durkheim przyjmując zależność jednostki od społeczeństwa, interesował się głównie zagadnieniem samobójstw (Durkheim, 1976).

Nieco inną koncepcję zaproponował R. K. Merton, analizując społeczne i kulturowe źródła zachowań dewiacyjnych. Spośród wielu elementów struktury społecznej i kulturowej dwa miały zasadnicze znaczenie: cele dominujące w społeczeństwie, stanowiące układ odniesienia aspiracji jednostek, oraz przyjęte sposoby realizacji owych celów. Ze względu na wzajemne relacje tych czynników wyodrębnił kilka typów zachowań, traktowanych jako forma przystosowania (Merton, 1982) „We właściwie funkcjonującym społeczeństwie cele kulturowe i instytucjonalne środki służące do ich realizacji są harmonijnie ze sobą powiązane” (Siemaszko, 1993). Jednakże równowaga ta może ulec zachwianiu. Merton wyróżnił dwa idealne typy społeczeństwa, w którym brak owej równowagi: społeczeństwo, w którym cele są ważniejsze niż środki służące ich realizacji, i społeczeństwo, w którym sposoby działania stają się celem samym w sobie — społeczeństwo takie można określić jako tradycyjne, ponieważ zakres rytuałów kulturowych jest bardzo wąski (Siemaszko, 1993). „Merton uważał bowiem, że właściwie zintegrowana kultura to dopiero taka, w której członkowie społeczeństwa czerpią satysfakcję zarówno z realizacji wymogów kulturowych, jak i przestrzegania instytucjonalnych sposobów prowadzących do ich realizacji” (Siemaszko, 1993).

Kształtowanie się nowego ładu społecznego w Polsce wiąże się w określonym aspekcie z wyłanianiem się nowego ładu normatywnego, na który składają się: wartości i interesy rozumiane jako cele, przyjęte i stosowane środki osiągnięcia tych celów, tzn. reguły postępowania. Każdy człowiek łączy w sobie dwie orientacje — pragmatyczną i aksjologiczną. Pragmatycz-

na nastawiona jest na realizację celów — interesów, jakie stawia sobie jednostka; orientacja aksjologiczna to silne przywiązanie do określonego zestawu wartości — istotne znaczenie ma tu zgodność postaw i zachowań z wartościami uznawanymi i deklarowanymi (Ziółkowski, 1994). Ład społeczny (różne jego typy) wyznacza zakres funkcjonowania różnych pedagogii, determinuje założenia edukacyjne (por. Kwieciński, 1982; Brzeziński, Witkowski, 1994; Gęsicki, 1994). Aktualnie obserwować można występowanie wielu różnych grup społecznych (etnicznych, językowych, regionalnych, religijnych, młodzieżowych). Preferuje się w nich różne orientacje aksjologiczne, często pozostające ze sobą w zasadniczej sprzeczności, dostrzega się w nich także rozmaite typy zachowań dewiacyjnych, mających charakter przystosowania do zaistniałych warunków.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania i odwołując się do idei społeczeństwa wychowującego F. Znanieckiego (1973), podkreślić należy, iż zależność procesu socjalizacji od szeroko rozumianych warunków społecznych jest faktem, który determinuje „myślenie” o wychowaniu i socjalizacji, zwłaszcza w sytuacji zmiany społecznej. Proces uspołecznienia jednostki to proces akulturacji, czyli nabywania „natury społecznej” przez człowieka jako członka społeczeństwa. Akulturacja wiąże się z internalizacją aksjologiczną oraz przyswajaniem i umiejętnością posługiwania się elementami materialnymi kultury danego społeczeństwa (Herskovitz, 1948; Szczepański, 1967). Jaka zatem jest relacja społeczeństwo — indywidualność (tożsamość) jednostki, zwłaszcza w sytuacji aktualnie dyskutowanych alternatywnych koncepcji wychowania (zob. np. Kwiatkowska, 1994, Śliwerski 1992; Szkudlarek, 1993)? Wydaje się zasadne podkreślenie, iż indywidualny rozwój rozumiany jako cel wychowania może być uwzględniany w takim stopniu, w jakim chce, potrzebuje i tworzy ku temu warunki społeczeństwo w sensie kulturowym i instytucjonalnym (Znaniecki, 1973).

Czy społeczeństwo współczesne takie warunki tworzy? Wydaje się to ważne pytanie dyskursu edukacyjnego. Współczesny byt charakteryzuje się nieobecnością struktur na stałe wyznaczających normy możliwości realizacji tzw. projektu życiowego. Jak podkreśla Z. Bauman — epizodyczność życia, przybierającego cechy serialu telewizyjnego, gdzie każdy odcinek opowiada nowe zdarzenie, a znajomość jednych nie jest warunkiem rozumienia innych, oddaje charakter ponowoczesnego życia. „Kontekst ponowoczesny foruje więc, rzecz można, brak ściśle określonej tożsamości; im mniej dokładnie tożsamość jest zdefiniowana, tym lepiej dla jej posiadacza” (Bauman, 1993). Osobowość ponowoczesna wyróżnia się zatem brakiem tożsamości.

Wydaje się, iż podobnie jak we współczesnych społeczeństwach zachodnich tak i w Polsce tożsamość jednostki przekłada się często na identyfikatory statusu, takie jak: naród, religia, klasa, zawód. Poczucie zatem tożsamości opiera się na poczuciu przynależności do tłumu; w imię konformizmu

uzyskuje się często iluzoryczne poczucie tożsamości (Fromm, 1996). Człowiek doświadcza siebie nie jako aktywnego nośnika własnych zdolności i bogactwa, lecz staje się rzeczą zależną od sił zewnętrznych, człowiekiem zewnątrzsterownym (Fromm, 1996; Riesman, 1995). Jednostka okazuje się coraz bardziej wyalienowana; w rozumieniu E. Fromma (1996) — „osoba doświadcza siebie samej jako obcej”. By ukazać niespójność i skomplikowanie wewnętrzne zbiorowości i pojedynczych osób, Z. Bauman charakteryzuje wzory osobowe ponowoczesnego życia. „Spacerowicz” — to potwierdzenie pełni i pustki wolności, kostiumowej powierzchowności, epizodyczności codziennego życia: „w świecie spacerowicza człowiek człowiekowi jest ekranem — ale też niczym więcej” (Bauman, 1993). „Włóczęga” to osobowość trwająca namiętnie w pogoni za odmianą w świecie, który jawi się jako zbiorowisko szans. W świecie ponowoczesnym „turysta” to kolekcjoner wrażeń, a „gracz” w świecie ryzyka, gdzie trudno skatalogować jakieś prawa, stara się nieustannie przechytryć innych. Ponowoczesność więc to sytuacja, w której opisane wzory stają się poniekąd „normą” i charakteryzują aspekty sposobu życia ludzi, współwystępując i przenikając się wzajemnie u jednych i tych samych jednostek, nie stanowiąc zatem wzorów do wyboru (Bauman, 1993, 1996).

Poczucie tożsamości nie jest tylko zagadnieniem filozoficznym czy pedagogicznym, „wyrasta z kondycji ludzkiego istnienia” (Fromm, 1996). Konstruowanie tożsamości jednostki to proces związany z poszukiwaniem, to kwestia odrębności własnej osoby od innych ludzi, wyjątkowości cech, indywidualnego doświadczenia, myśli, decyzji, sądu, działania, aspiracji, to także wynik jej współżycia zbiorowego. W zachowaniach przejawia się wpływ wewnętrznej autonomii jednostki (Bauman, 1996; Fromm, 1996; Szczepański, 1989).

W obliczu aktualnych dyskusji dotyczących kształtu edukacyjnych zamierzeń istotne wydaje się rozstrzygnięcie, jaki typ tożsamości będzie promowany w działaniach organizacji i instytucji społecznych, jak aktualizuje się proces socjalizacji. Zmiana bowiem społeczna, w której dominuje ponowoczesny sposób życia, sprzyja bardziej rozwijaniu tożsamości anomijnej niż niezależności wewnętrznej jednostki. Dylematów w sferze nauki, oświaty i wychowania nie można rozstrzygać jedynie przez próby formułowania teorii *stricte* opisujących charakter danych zjawisk i procesów. Teorie te muszą koniecznie — podobnie jak kreatorzy przemian i działań, np. innowacyjnych, modernizacyjnych — brać pod uwagę wszystkie, także sygnalizowane powyżej, podejścia.

Bibliografia

- Bauman Z., 1933: *Ponowoczesne wzory osobowe*. „Studia Socjologiczne”, nr 2, s. 18—19.
- Bauman Z., 1996: *Etyka ponowoczesna*. Warszawa, PWN.
- Berger P., 1995: *Zaproszenie do socjologii*. Warszawa, PWN, s. 89.
- Brzeziński J., Witkowski L., red., 1994: *Edukacja wobec zmiany społecznej*. Poznań—Toruń, Edytor.
- Braud F., 1995: *Rozkosze demokracji*. Warszawa, PWN.
- Buchner-Jeziorska A., 1993: *Ludzie w gospodarce. Próba rekonstrukcji nowego ładu społeczno-ekonomicznego w Polsce*. „Studia Socjologiczne”, nr 3, s. 35.
- Durkheim E., 1976: *Le Suicide*. Paris.
- Fromm E., 1996: *Zdrowe społeczeństwo*. Warszawa, PIW, s. 73—149.
- Gęsicki J., 1994: *Typy ładu społecznego i odpowiadające im pedagogie oraz typy polityki edukacyjnej*. W: *Socjologia wychowania*. T. 12. Toruń.
- Herskovitz M., 1948: *Man and his Works*. New York.
- Krawczyk Z., Morawski W., red., 1991: *Socjologia. Problemy podstawowe*. Warszawa, s. 149.
- Kwiatkowska H., red., 1994: *Ewolucja tożsamości pedagogiki*. Warszawa, IHNOiT.
- Kwieciński Z., 1982: *Konieczność, niepokój, nadzieja*. Warszawa.
- Kwieciński Z., 1992: *Socjopatologia edukacji*. Warszawa, PAN IRWiR.
- Merton R., 1982: *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa, PWN, s. 196.
- Pawlak W., 1993: *Instytucje i zmiana instytucjonalna w teorii D. Northa*. „Studia Socjologiczne”, nr 1, s. 68—69.
- Schaff A., 1974: *Anomia i autoalienacja*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4.
- Siemaszko A., 1993: *Granice tolerancji*. Warszawa, PWN, s. 30—31.
- Szacki J., 1964: *Durkheim*. Warszawa, PWN, s. 48—62.
- Szczepański J., 1967: *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa, PWN.
- Szczepański J., 1989: *Społeczne uwarunkowania rozwoju oświaty*. Warszawa, PWN.
- Szkudlarek T., 1993: *Wiedza i wolność w pedagogice amerykańskiego postmodernizmu*. Kraków, Impuls.
- Śliwerski B., Szkudlarek T., 1992: *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*. Kraków, Impuls.
- Tarkowska E., 1993: *Zmieniająca się rzeczywistość społeczna jako szczególna sytuacja badawcza*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, s. 119.
- Władysław M., 1974: *Teoria faktu społecznego w systemie socjologicznym Emila Durkheima*. Wrocław—Gdańsk, s. 116—119.
- Zielińska H., 1996: *Ivan Illich — między romantyzmem a anarchizmem pedagogicznym*. Toruń, s. 152.
- Ziółkowski M., 1994: *Pragmatyzacja świadomości społeczeństwa*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4, s. 11—23.
- Znaniecki F., 1973: *Socjologia wychowania*. T. 1 i 2. Warszawa, PWN.